

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Αρχαία Ελληνικά Φιλοσοφικός Λόγος

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Ε΄

Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Κ Ο Σ Λ Ο Γ Ο Σ
ΠΛΑΤΩΝ – ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Γ' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ)

ΤΟΜΟΣ Ε΄

Ομάδα συγγραφής

**Πλάτων: Μ. Ζ. Κοπιδάκης
Έλενα Πατρικίου**

**Αριστοτέλης: Δημήτρης Λυπουρλής
Δέσποινα Μωραΐτου**

**Υπεύθυνοι για το Παιδαγωγικό Ιν-
στιτούτο**

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ, Σύμβουλος
ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΚΛΑΒΑΣ, Μόνιμος Πά-
ρεδρος**

Επιτροπή κρίσης

**Αγάθη Γεωργιάδου
Αναστάσιος Στέφος
Γιώργος Χριστοδούλου**

**Επιμέλεια έκδοσης
Δέσποινα Μωραΐτου**

Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Κ Ο Σ Λ Ο Γ Ο Σ

Π Λ Α Τ Ω Ν - Α Ρ Ι Σ Τ Ο Τ Ε Λ Η Σ

**Εξώφυλλο: α. Πλάτων - Αριστοτέ-
λης από τη Σχολή των
Αθηνών του Ραφαήλ
(Ρώμη, Βατικανό)
β. Κύριος δρόμος και
δευτερεύοντες δρόμοι
του Paul Klee (Μουσείο
Ludwig, Κολωνία)**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ
Ομάδα εργασίας Ινστιτούτου Εκπαι-
δευτικής Πολιτικής**

**Μετατροπή: Ανδρονίκη Χαριτωνί-
δου**

Επιμέλεια: Άννα Σπανάκη

ΕΝΟΤΗΤΑ 9η (B 6, 10-13)

Σημαντικές διευκρινήσεις για το περιεχόμενο της έννοιας "μεσότης"

Οἶον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἦτον, καὶ ἀμφοτέρα οὐκ εὖ· τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὐ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον, ὅπερ ἔστι τῆς ἀρετῆς. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἢ ἔλλειψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται·

ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς. Μεσότης
τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή, στοχαστική
γε οὔσα τοῦ μέσου.

Λεξιλόγιο

ἐλεῶ: ευσπλαχνίζομαι

ἠσθῆναι ἢ ἠδομαι: ευχαριστιέμαι

ἔστι: εἶναι δυνατό

ἀμφοτέρα: και τα δυο αυτά (εννο-
ούνται το μᾶλλον και το ἥττον)

ὅτε δεῖ: τη στιγμή που πρέπει

ἐφ' οἷς (δεῖ): σε σχέση με τα πράγ-
ματα που πρέπει

πρὸς οὓς (δεῖ): σε σχέση με τους
ανθρώπους που πρέπει

οὐ ἔνεκα (δεῖ): για τον λόγο που
πρέπει

ὡς δεῖ: με τον τρόπο που πρέπει

ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς: το πιθανότε-
ρο εἶναι ὅτι η φράση αυτή λέγεται

σε άμεση σχέση προς τη λέξη ἄριστον που προηγείται· πρόκειται δηλαδή μάλλον για έναν (ετυμολογικό) συσχετισμό των λέξεων ἄριστον και ἀρετή.

ἀμαρτάνεται: αποτελεί λάθος, σφάλμα

κατορθοῦται: είναι το σωστό, το ορθό

ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς: και τα δύο αυτά (εννοούνται τα ἐπαινεῖται και κατορθοῦται) έχουν σχέση με την αρετή, πάνε μαζί μαζί με την αρετή, ανήκουν στην αρετή.

Ερμηνευτικό σχόλιο

μέσον τε καὶ ἄριστον: Όπως είδαμε, η αρετή είναι κατά τον Αριστοτέλη μεσότης σε σχέση προς τα δύο άκρα της υπερβολής και της

έλλειψης. Όμως ταυτόχρονα είναι το υψηλότερο και σπουδαιότερο χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο («...κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν... μεσότης ἐστὶν ἢ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης»).

Θέματα για συζήτηση

1. **μᾶλλον καὶ ἥττον:** Περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ τι; Ο Αριστοτέλης, ὅπως βλέπεις, δεν το λέει καθαρά - στη γλώσσα του συντακτικού θα λέγαμε: ο Αριστοτέλης δεν βάζει ἐδῶ, δίπλα σ' αυτά τα συγκριτικού βαθμοῦ ἐπιρρήματα, καμιά γενική συγκριτική. Μπορείς με βάση αυτά που ακολουθούν να προσθέσεις ἐσύ αὐτή τη γενική συγκριτική;
2. **δεῖ:** Αλήθεια, τι ακριβῶς ἐννοούμε ὅταν χρησιμοποιούμε κι ἐμεῖς

στον λόγο μας —τόσο συχνά μάλιστα— τη λέξη πρέπει («έτσι πρέπει να κάνεις» — «δεν πρέπει να κάνεις έτσι»); Με άλλα λόγια: Ποιο είναι το κριτήριό μας (ή τα κριτήριά μας) για την ορθότητα των πράξεών μας: Συζητήστε το μέσα στην τάξη —και ύστερα αναρωτηθείτε τι ήταν, αλήθεια, στην πραγματικότητα αυτό που έδινε στον αρχαίο Έλληνα τη βεβαιότητα πως οι πράξεις του ήταν ορθές.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10η (B 6, 14-16)

Ορισμός της αρετής

Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν (τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἴκαζον, τὸ δ' ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου), τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (διὸ καὶ τὸ μὲν ῥάδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ῥάδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν)· καὶ διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἢ ὑπερβολῆ καὶ ἢ ἔλλειψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἢ μεσότης· ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς

δὲ κατ' ἔλλειψιν· καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν
ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ
δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν
ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέ-
σον καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι.

Λεξιλόγιο

ἀμαρτάνω: κάνω λάθος, κάνω
σφάλμα

πολλαχῶς ἔστιν: μπορεί να γίνει με
πολλούς τρόπους, γίνεται με πολ-
λούς τρόπους

τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου: γιατί το
κακό και το άπειρο πάνε μαζί (κατά
λέξη: το κακό είναι γνώρισμα του
απειρου, ανήκει στο άπειρο).

εἵκαζον: υπέθεταν, συμπέραιναν,
δίδασκαν

κατορθῶ - ὦ: πράττω το σωστό

μοναχῶς: με έναν μόνο τρόπο

ἔσθλοί: καλοί

ἀπλῶς: με έναν μόνο τρόπο
παντοδαπῶς: με πολλούς τρόπους
προαιρετική: που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο
ὠρισμένη λόγῳ: η οποία καθορίζεται από τη λογική. (Ο λόγος είναι για τη μεσότητα, όπως δείχνει η δοτική πτώση της μετοχής).
ὣ ἄν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν: και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος
τῆς μὲν καθ' ὑπερβολήν: που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής

Ερμηνευτικά σχόλια

ὥς οἱ Πυθαγόρειοι εἴκαζον: Ο Αριστοτέλης δέχεται εδώ τη διδασκαλία των Πυθαγορείων για τις αντί-

θετες-μεταξύ τους— δυνάμεις που κυβερνούν τον κόσμο. Στη διδασκαλία αυτή το άγαθόν είναι σύστοιχο π.χ. με το φῶς, με το δεξιόν, με το ἔν, με το πέρας, ενώ το κακόν με το σκότος, με το ἄριστερόν, με το πλήθος, με το ἄπειρον.

ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί: Ἄγνωστης προέλευσης στίχος.

ἕξις προαιρετική: Επανειλημμένα υπογραμμίζεται από τον Αριστοτέλη η σημασία της προαιρέσεως για την ύπαρξη της αρετής. Σε ένα άλλο χωρίο του ίδιου έργου διαβάζουμε τους αναγκαίους όρους για να χαρακτηρισθεί μια πράξη ενάρετη: ο άνθρωπος πρέπει να έχει α) συνείδηση της πράξης του (εἰδῶς), β) την ανάλογη προαίρεση (προαιρούμενος), γ) σιγουριά και σταθερό-

τητα στην πραγματοποίησή της (βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως).

Λόγος: Αλλού στο ίδιο έργο διαβάζουμε: «ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν». Αρχικά λοιπόν εἶναι ο νόμος που συνηθίζει τους πολίτες να ενεργούν ενάρετα· έπειτα έρχεται η λογική, η φρόνηση, που βοηθά τον νόμο και τελειοποιεί το έργο του.

ὁ φρόνιμος: Στον φρόνιμο άνθρωπο ενώνονται και συνυπάρχουν όλες οι αρετές. Όταν υπάρχει η φρόνηση, γράφει αλλού ο Αριστοτέλης, όλες οι αρετές θα υπάρξουν. Οι διάφορες αρετές δείχνουν πώς αντιδρά ο φρόνιμος στις διάφορες περιστάσεις· αν λείψει μια αρετή, αποδιοργανώνεται το όλον. Έτσι ο ηθικά σπουδαῖος αποτελεί μέτρο σύγκρισης για τους άλλους.

Θέματα για συζήτηση

- 1. ώρισμένη λόγω:** Όπως θα πρόσεξες, στο σημαντικότερο αυτό για τη σύλληψη της αρετής στοιχείο ο Αριστοτέλης αναφέρεται για πρώτη φορά εδώ. Τι είναι αυτό που τον έκανε, κατά την κρίσιμη στιγμή του ορισμού, να αισθανθεί αυτή την ανάγκη; Τι το καινούργιο πρόσθεσε το νέο αυτό στοιχείο;
- 2. Γράψε ένα μικρό δοκίμιο (μιας ή δύο σελίδων) για τις βασικές έννοιες που χρησιμοποίησε ο Αριστοτέλης προκειμένου να διαμορφώσει τον ορισμό του της αρετής.**

**Προτομή του Αριστοτέλη (Νεάπολη,
Εθνικό Μουσείο).**

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Διαβάσαμε ως τώρα μερικές ενότητες από το δεύτερο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων, του έργου που ο Αριστοτέλης αφιέρωσε στη μελέτη των επιμέρους αρετών του ανθρώπου, είτε αυτών που σχετίζονται με τη γενικότερη συμπεριφορά του ατόμου και με τον χαρακτήρα του είτε αυτών που σχετίζονται με το μυαλό του, με τη διάνοιά του. Προς τι όμως όλη αυτή η μελέτη; Για ποιον, στην πραγματικότητα, λόγο χρειάζεται να ψάξουμε να βρούμε τι θα πει ανδρεία ή σωφροσύνη, δικαιοσύνη ή φρόνηση; Η απάντηση του Αριστοτέλη στα ερωτήματα αυτά είναι ίδια με την

απάντηση που θα έδινε κάθε αρχαίος Έλληνας: «Μα, φυσικά, για να γίνουμε καλοί πολίτες' για να λειτουργήσουμε σωστά μέσα στην πόλη, ζώντας δίπλα σε όλους τους άλλους συν- πολίτες μας». Μια τέτοια απάντηση αφήνει να φανεί πως τις αρετές ο αρχαίος Έλληνας (ίδια, επομένως, ήταν και του Αριστοτέλη η αντίληψη) δεν τις επιδίωκε για χάρη του εαυτού του' η απόκτηση ή η μη απόκτησή τους από το άτομο δεν ήταν μια αποκλειστικά δική του υπόθεση, κάτι δηλαδή που αφορούσε μόνο τον ίδιο. Εκείνο που είχε σημασία για τον αρχαίο Έλληνα ήταν ότι με την απόκτηση των αρετών (ή με τη μη απόκτησή τους) θα λειτουργούσε τελικά με έναν συγκεκριμένο τρόπο μέσα στην πόλη του: σωστόν ή λανθασμένο. Καταλαβαίνουμε έτσι

ότι η ηθική φιλοσοφία είναι στην πραγματικότητα μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας. Ο Αριστοτέλης το δηλώνει ολοκάθαρα με τον τρόπο που τελειώνει τα Ηθικά του Νικομάχεια: «Τώρα που μιλήσαμε για όλα αυτά, είναι η ώρα να μιλήσουμε και για νόμους και πολιτεύματα. Τότε θα έχουμε ολοκληρώσει την περί τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία μας. Ας αρχίσουμε λοιπόν τον λόγο μας». Η παράξενη αυτή για τέλος βιβλίου φράση εξηγείται μόνο αν θεωρηθεί πέρασμα σε ένα καινούργιο βιβλίο. Το βιβλίο αυτό είναι τα Πολιτικά. Σ' αυτό, πράγματι, το βιβλίο του Αριστοτέλη ο λόγος είναι για τα θέματα που αυτός εξήγγειλε στο τέλος των Ηθικών Νικομαχείων του.

Από το έργο αυτό εμείς θα έχουμε την ευκαιρία να διαβάσουμε με-

ρικές ενότητες. Στην πραγματικότητα θα παρακολουθήσουμε διδασκαλίες του Αριστοτέλη α) για τη γένεση της πόλης, β) για το περιεχόμενο της έννοιας πολίτης, γ) για το περιεχόμενο της έννοιας "πολίτευμα" (πολιτεία), δ) για τα είδη των πολιτευμάτων, ε) για θέματα σχετικά με τη διακυβέρνηση της πόλης, στ) για θέματα παιδείας και εκπαίδευσης. Επειδή διαβάζοντας τις ενότητες αυτές θα συναντούμε συχνότατα τη λέξη πόλις, πρέπει να έχουμε από τώρα υπόψη μας ότι η αρχαία ελληνική αυτή λέξη δεν είχε τη σημασία που έχει η δική μας λέξη "πόλη". Η αρχαία ελληνική λέξη πόλις αντιστοιχεί μάλλον στη δική μας έννοια "κράτος". Αυτή η πόλις - κράτος είναι στα Πολιτικά μια κοινότητα που την αποτελούν κυβερ-

**νώντες και κυβερνώμενοι, ἄρχο-
ντες και ἀρχόμενοι. Είναι ένα όλον
που το αποτελούν, όπως θα δούμε,
μέρη· τα μέρη αυτά δεν χάνουν μέ-
σα στο όλον τη δική τους φυσιο-
γνωμία. Ως όλον λοιπόν η πόλις -
κράτος αποτελείται από ἀνόμοια
μεταξύ τους στοιχεία· μερικά από
αυτά ασκούν εξουσία, τα άλλα υπα-
κούουν. Ως όλον η πόλις έχει για
στόχο της την ευδαιμονία, κι αυτή
πάλι είναι το αποτέλεσμα της αυ-
τάρκειας, της ἀπόλυτης μακάρι α-
νεξαρτησίας από οτιδήποτε
βρίσκεται έξω από την πόλιν.**

Συνοπτικό σχεδιάγραμμα περιεχομένων των Πολιτικών

Βιβλίο Α. Περί οικονομίας' οργάνωση της οικογένειας και της οικιακής οικονομίας.λ

Βιβλίο Β. Κριτική εξέταση γνωστών πολιτειακών μορφών, θεωρητικών (Πλάτωνας, Φαλέας, Ιππόδαμος) και ιστορικών (Σπάρτη, Κρήτη, Καρχηδόνα).

Βιβλίο Γ. Βασικές πολιτικές έννοιες (πόλις, πολίτης). Ταυτίζεται η αρετή του πολίτη με την αρετή του ανθρώπου; Εξέταση των ορθών πολιτευμάτων και των παρεκκλίσεων. Η αθροιστική θεωρία. Ο εξοστρακισμός. Εξέταση της βασιλείας.

Βιβλίο Δ. Εξέταση των δημοκρατικών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων. Για την κατανομή της βουλευτικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας.

Βιβλίο Ε. Παθολογία των πολιτευμάτων: επαναστάσεις και αιτίες τους. Πώς εξασφαλίζει κανείς τη σταθερότητα ενός πολιτεύματος;

Βιβλίο Ζ. Για τη δημιουργία δημοκρατικών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων και για τη διατήρησή τους. Για τα δημόσια αξιώματα.

Βιβλία Η-Θ. Εξέταση της άριστης πολιτείας. Ποιο αγαθό πρέπει αυτή να επιδιώκει; Πρόγραμμα αγωγής σε ένα ιδανικό κράτος.

Δείξιτος ελους προλιε κωρ προση

Προδία πάλω πλην ὄρωμεν κοινωρίαν τετά οὐδ' αὖ καί παύω Κοινωνίαν ἀτά
θορ λένος ἕναεν συνισκαῖας. τοῦ γὰρ εἶνας δοκούσῃ ἀτάθορ χρεῖο σάμλα
τοσάτου σὶ πάντων. Δίχον, αὖς πασάσμελά ἀτάθορ λένος σολάβου. κολίσαδὶ καί
τοῦ αἰσινωτάτου πομπῆ, ἡ πασῶν κώσι αὖ. ἡ πάσας ποσί αἰχου τῆς τῆς αἴμας αὖτε δὲ σὶν
κίσησιν ἡ ἡλίου. ἡ ἡ κώσι σὶν ἡ ἀπὸ κίσησιν. Ὅσοι αὖ οὐ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ σὶ
ἡ σὶ
ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ'
πλω. αὖ δὲ πλεῖον τῶ οὐ σὶ
δὲ ἀφίσιν ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ'
ἡ λόγος ἡ ἐπίσημας ἡ βιασῆσιν κατὰ κώσι δὲ χρω κώσι δὲ κώσι ἡ κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι
αὖ σὶ
κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι κώσι
ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ'
ἀὖ σὶ
κώσι
ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ' ὄλιθ'

Κώδικας CCC 112 (15ος αι., Corpus Christi, Οξφόρδη).

ΕΝΟΤΗΤΑ 11η (Α 1, 1)

Η πόλη είναι η τελειότερη μορφή κοινωνίας

Ἐπειδὴ πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὔσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἔνεκεν συνηκτιῖαν (τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες), δῆλον ὡς πᾶσαι μὲν ἀγαθοῦ τινος στοχάζονται, μάλιστα δὲ καὶ τοῦ κυριωτάτου πάντων ἢ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική.

Λεξιλόγιο

κοινωνία: κοινότητα, συνύπαρξη

(κοινωνίαν τινά: ένα είδος κοινότητας, ένα είδος συνύπαρξης)

ένεκεν: για χάρη, για

συνεστηκυῖα: αυτή που έχει συσταθεί, έχει συγκροτηθεί

στοχάζονται: έχουν για στόχο τους, στοχεύουν σε, αποβλέπουν σε, επιδιώκουν

κυριώτατος: ο ύψιστος, ο υπέρτατος, ο ανώτερος

τοῦ κυριωτάτου πάντων (ενν.: τῶν ἀγαθῶν)

ἢ πασῶν (ενν.: τῶν κοινωνιῶν)

κυριωτάτη

περιέχουσα: αυτή που περικλείει, που κλείνει μέσα της

ἢ κοινωνία ἢ πολιτική - έκφραση ταυτόσημη με τη λέξη πόλις

πᾶσαν πόλιν: Ο Αριστοτέλης συνήθιζε να αρχίζει την έκθεσή του με μια γενική πρόταση και να προχωρεί ύστερα στην εξέταση των επιμέρους περιπτώσεων. Κατά βάθος πίστευε ότι είναι κατὰ φύσιν να αναφερόμαστε πρώτα στα κοινά, στα γενικά θέματα και ύστερα να περνούμε στα ειδικά, στα επιμέρους ζητήματα (τὰ περὶ ἕκαστον ἴδια).

κοινωνίαν: Πρόσεξε ότι η λέξη αυτή γεννήθηκε από το ρήμα ΚΟΙΝΩΝΩ, που σήμαινε "συμμετέχω σε κάτι", "παίρνω μέρος σε κάτι μαζί με κάποιον άλλο (ή με κάποιους άλλους)". Όταν το σκεφτούμε έτσι, κατανοούμε καλύτερα τη σημασία της πολιτικῆς κοινωνίας.

ἡ πασῶν κυριωτάτη καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας: Στα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για διάφορες ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ, που η καθεμιὰ τους ἔχει ἓνα επιμέρους συμφέρον· αυτοί π.χ. που πολεμούν μαζί επιδιώκουν τον πλούτο, τη νίκη ἢ την κατάκτηση μιας πόλης, οι ναυτικοί ἔχουν στόχο την απόκτηση χρημάτων, και κάτι ανάλογο συμβαίνει σε ὅσους ανήκουν σε μια φυλή ἢ σε ἓναν δῆμο. Αυτές τις κοινωνίες ο Αριστοτέλης τις θεωρεῖ μὲρια της πολιτικής κοινωνίας και τις τοποθετεῖ σε υποδεέστερη ἀπὸ αὐτὴν θέση, ἀφοῦ ἡ πολιτικὴ κοινωνία δεν στοχεύει στο εἰδικὸ κατὰ περίπτωση συμφέρον, στο συμφέρον της στιγμῆς, ἀλλὰ σ' αὐτό που ἀφορᾶ ἅπαντα τὸν βίον.

Θέματα για συζήτηση

1. ἐπειδὴ... ὀρῶμεν: Χρησιμοποιώντας τη λέξη ὀρῶμεν ο Αριστοτέλης δηλώνει, στην πραγματικότητα, ὅτι τα (λογικά) επιχειρήματά του συχνά τα συλλέγει προσέχοντας τη γύρω του πραγματικότητα. Και ὄχι, βέβαια, μόνο αυτό, αφού στη συνέχεια τα επιχειρήματα αυτά ο Αριστοτέλης τα χρησιμοποιεῖ κιόλας για την προώθηση της σκέψης του και για εξαγωγή συμπερασμάτων (θυμήσου π.χ. ὅσα διάβασες στην 1η ενότητα, ὅπου ο Αριστοτέλης συνήγαγε συμπεράσματα προσέχοντας τη "συμπεριφορά" της πέτρας ἢ της φωτιάς). Με ποιο επίθετο θα χαρακτηρίζεις ἕναν τέτοιο στοχαστή, ἕναν τέτοιο φιλόσοφο; Ποιο επίθετο θα δήλωνε τότε το αντίθετο;

2. τοῦ κυριωτάτου πάντων: Στα Ηθικά Νικομάχεια το υπέρτατο αυτό αγαθό ο Αριστοτέλης το είχε χαρακτηρίσει με την έκφραση τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν. Ποιο ἦταν αυτό (:με ποια λέξη το δήλωνε); Γράψε ένα μικρό δοκίμιο (μιας ἢ δύο σελίδων) για τη σύμπτωση ἢ μη του υπέρτατου για το άτομο αγαθοῦ με το υπέρτατο για την πολιτεία αγαθό.

ΕΝΟΤΗΤΑ 12η **(Α 2, 5-6)**

Ο άνθρωπος είναι ζῶον πολιτικόν

Η κοινωνική οντότητα που προήλθε από τη συνένωση περισσότερων χωριών είναι η πόλη, μια κοινωνική οντότητα τέλεια, που μπορούμε να πούμε ότι πέτυχε τελικά την ύψιστη αυτάρκεια· συγκροτήθηκε για να διασφαλίζει τη ζωή, στην πραγματικότητα όμως υπάρχει για να εξασφαλίζει την καλή ζωή. Η πόλη, επομένως, είναι κάτι που ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, όπως ακριβώς και οι πρώτες κοινωνικές οντότητες, αφού αυτή είναι το τέλος εκείνων κι αφού αυτό που λέμε φύση ενός πράγματος δεν είναι παρά η μορφή που αυτό έχει κατά

τη στιγμή της τελείωσης, της ολοκλήρωσής του: αυτό δεν λέμε, πράγματι, πως είναι τελικά η φύση του κάθε πράγματος, π.χ. του ανθρώπου, του αλόγου ή του σπιτιού, η μορφή δηλαδή που το κάθε πράγμα έχει όταν ολοκληρωθεί η εξελικτική του πορεία; Επίσης: Ο τελικός λόγος για τον οποίο υπάρχει ένα πράγμα είναι κάτι το έξοχο, και η αυτάρκεια είναι τελικός στόχος και, άρα, κάτι το έξοχο. Όλα αυτά κάνουν φανερό ότι η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως και ότι ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη (πολιτικὸν ζῶον)· ο δίχως πόλη άνθρωπος (θέλω να πω: ο εκ φύσεως δίχως πόλη άνθρωπος, όχι ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία

συγκυρία) ή είναι άνθρωπος κατώτερης ποιότητας ή είναι ένα ον ανώτερο από τον άνθρωπο· είναι σαν εκείνον που ο Όμηρος τον στόλισε με τους χαρακτηρισμούς «άνθρωπος δίχως σόι, δίχως νόμους, δίχως σπιτικό»· αυτός ο άνθρωπος, ο δίχως πόλη από τη φύση του, είναι —την ίδια στιγμή— και άνθρωπος που παθιάζεται με τον πόλεμο: είναι σαν ένα απομονωμένο πιόνι στο παιχνίδι των πεσσών.

Ερμηνευτικά σχόλια

πόλη: Μιλώντας για την πόλιν ο Αριστοτέλης δηλώνει καθαρά ότι τη θεωρεί μία από τις κοινωνικές οντότητες (ομάδες συνύπαρξης) των ανθρώπων. Η πρώτη ήταν, κατά τη διδασκαλία του, η οικογένεια

(οἰκία, οἶκος), το αποτέλεσμα του φυσικού "συνδυασμού" ἄρρενος και θήλεος· σκοπός της ήταν η ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών του ανθρώπου. Η δεύτερη ήταν το χωριό (η κώμη), η κοινωνία που σχηματίστηκε από πλείονας οἰκίας για την ικανοποίηση αναγκών ανώτερων από τις καθημερινές ανάγκες του ανθρώπου. Τέτοιες ήταν, βέβαια, οι πνευματικότερες ανάγκες του, π.χ. η ανάγκη για λατρεία του θείου ή για απόδοση της δικαιοσύνης· η οικογένεια δεν μπορούσε να έχει ούτε τυπικό λατρείας, λατρευτικές δηλαδή ιεροτελεστίες, ούτε μηχανισμό απόδοσης δικαιοσύνης. Η τρίτη κοινωνική οντότητα ήταν η πόλις.

τέλεια: Μέσα στη λέξη αυτή ο αρχαίος Έλληνας άκουγε καθαρά τη

λέξη τέλος, μια λέξη που δήλωνε τον σκοπό για τον οποίο είναι πλασμένο το καθετί, τον προορισμό του. Είναι φανερό ότι με αυτή τη σημασία η λέξη δεν δήλωνε ό,τι η δική μας λέξη τέλος' ίσα ίσα δήλωνε τη στιγμή της τελείωσης, της ακμής, της ολοκλήρωσης. Στη συγκεκριμένη λοιπόν περίπτωση του κειμένου μας το επίθετο τέλεια λέγεται σε σχέση με την ολοκλήρωση του εξελικτικού κύκλου που παρακολουθούμε (οίκια - κώμη - πόλις) με το νόημα αυτό η στιγμή της ολοκλήρωσης δηλώνει και το τέλος της εξέλιξης (η οποία όμως δεν οδηγεί σε μια τελική φθορά, αλλά σε μια τελική ολοκλήρωση).

αυτάρκεια: Στα Ηθικά Νικομάχεια ο Αριστοτέλης μας είπε καθαρά τι εννοεί με αυτή τη λέξη. Χρησιμοποι-

ούμε, είπε, αυτή τη λέξη όταν θέλουμε να δηλώσουμε πως κάτι είναι και μοναχό του τέλειο αγαθό, ότι και μόνο του κάνει τη ζωή άξια να τη ζήσει κανείς, έχοντας το αίσθημα ότι δεν έχει ανάγκη από τίποτε άλλο. Στο δικό μας χωρίο η πόλις χαρακτηρίζεται τέλεια, ακριβώς γιατί τίποτε άλλο δεν χρειάζεται πέρα από αυτήν ο πολίτης, αφού η πόλις είναι αυτάρκης, μπορεί δηλαδή και μόνη της να του χαρίσει το πιο μεγάλο αγαθό, που είναι το εὖ ζῆν, η εὐδαιμονία. Μια πόλις λοιπόν είναι αυτάρκης αν η γεωγραφική της θέση της εξασφαλίζει άφθονα τα υλικά αγαθά και τη βοηθεί στην εμπορική της ανάπτυξη, αν έχει τις απαραίτητες αμυντικές δυνατότητες και αν διαθέτει σύστημα χρηστής διοίκησης και, προπαντός, απονομής της

δικαιοσύνης, επομένως αν είναι ανεξάρτητη ή, με άλλα λόγια, αν δεν χρειάζεται εξωτερική βοήθεια, για να καλύψει τις υλικές και ηθικές - πνευματικές - κοινωνικές ανάγκες της.

Επίσης: Στο σημείο αυτό αρχίζει ένα νέο επιχείρημα, δηλ. προστίθεται ένα νέο στοιχείο στη συλλογιστική διαδικασία, που αποβλέπει στο να αποδείξει ότι «η πόλη υπάρχει εκ φύσεως» και ότι «ο άνθρωπος είναι ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πόλη». Το περιεχόμενο του καινούργιου επιχειρήματος είναι: «Κάθε ον έχει να υπηρετήσει με την ύπαρξή του έναν στόχο. Ορισμένος από τη φύση ο στόχος αυτός είναι κάτι το εξαιρετικό, κάτι το άριστο' και της πόλης, επομένως, ο στόχος, η αυτάρκεια, είναι

κάτι το άριστο, άρα κάτι το φυσικό, αφού η φύση επιδιώκει —και πραγματοποιεί— πάντοτε το άριστο».

ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως πολιτικόν ζῷον: Σε ένα χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων διαβάζουμε:

«Θα ήταν πολύ παράξενο να λέμε ότι είναι ευτυχισμένος ο άνθρωπος που ζει μόνος με τη μοναξιά του (μονώτης)· κανένας δεν θα ήθελε να ζει σε απόλυτη μοναξιά, ακόμη κι αν είχε όλα τα καλά του κόσμου· γιατί ο άνθρωπος είναι ένα ον προορισμένο από τη φύση να ζει σε πολιτική κοινωνία, μαζί με άλλους (συζῆν πεφυκός)».

ο δίχως πόλη: ο δίχως πατρίδα· ύστερα: ο εξόριστος = ο δίχως πολιτικά δικαιώματα.

ο δίχως πόλη από κάποια τυχαία συγκυρία: ἄπολις από τυχαία συ-

γκυρία ήταν π.χ. ο Φιλοκτήτης, που ο Σοφοκλής τον παρουσιάζει στην ομώνυμη τραγωδία του ως «ἄφιλον ἔρῆμον ἄπολιν ἐν ζῶσιν νεκρόν» (στ. 1018).

ἄνθρωπος κατώτερης ποιότητας:
ἄνθρωπος κατώτερης αξίας, κατώ-
τερος / εκφυλισμένος ἄνθρωπος.
«ἄνθρωπος δίχως σοί, δίχως νό-
μους, δίχως σπιτικό»: Ἐτσι (ἄφρη-
τωρ ἀθέμιστος ἀνέστιος) χαρακτη-
ρίζεται στην *Ιλιάδα* (I 63) ο ἄνθρω-
πος που αγαπά τον πόλεμο· κατά
τον Αριστοτέλη τα ίδια αυτά επίθετα
ταιριάζουν στον ἄπολιν, τον ἄν-
θρωπο που ούτε συγγενείς έχει ή
λογαριάζει, ούτε από νόμους ξέρει,
ούτε σπιτικό έχει: όλα αυτά περι-
γράφουν ἕναν ἄνθρωπο που στο
πρόσωπό του είναι φανερή μια δια-
στροφή της ανθρώπινης φύσης· εκ-

τός κι αν πρόκειται για τον που ξεπερνά —όπως ο θεός Άρης, απούμε— την ανθρώπινη φύση. Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης —το λέει ο ίδιος στη συνέχεια— θεωρεί τον άπολιν και τον άνθρωπο δίχως σ'οι δύο έννοιες ταυτόσημες, ή ότι η πρώτη είναι συνέπεια της δεύτερης. Στο παιχνίδι των πεσσών (:της ντάμας): Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε σε ποιον ακριβώς κανόνα του αγαπητού στους αρχαίους Έλληνες αυτού παιχνιδιού γίνεται αναφορά.

Θέματα για συζήτηση

1. Η άποψη ότι «η πόλη ανήκει στην κατηγορία των πραγμάτων που υπάρχουν εκ φύσεως» προβάλλεται ως το λογικό συμπέρασμα άλλων, προηγούμενων, παραδο-

χών. Προσπάθησε να αναπαραγάγεις —με δικά σου λόγια— τον συλλογισμό (ή τους συλλογισμούς) με τον οποίο (ή με τους οποίους) ο Αριστοτέλης κατέληξε στο συγκεκριμένο συμπέρασμα.

2. ο άνθρωπος είναι προορισμένος από τη φύση να ζει σε πόλη: Ποιο από τα δύο κατά τη γνώμη σου πρέπει να δεχτούμε ότι λέει στο σημείο αυτό ο Αριστοτέλης: α) ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῷον ή β) ότι ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῷον «φύσει»: Εκτός αν υποστηρίξεις (με επιχειρήματα όμως από το κείμενο) ότι λέει και τα δύο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 13η **(Α 2, 10-13)**

Ο ανθρώπινος λόγος η πιο μεγάλη απόδειξη ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ζῶον πολιτικὸν

Είναι, νομίζω, φανερό γιατί ο άνθρωπος είναι πολιτικὸν ζῶον περισσότερο απ' ό,τι οι μέλισσες ή τα άλλα αγελαία ζώα: Όπως έχουμε ήδη πει πολλές φορές, η φύση δεν κάνει τίποτε δίχως λόγο και χωρίς αιτία. Ας προσέξουμε ύστερ' απ' αυτό ότι ο άνθρωπος είναι το μόνο ζώο που είναι εφοδιασμένο με την ικανότητα του λόγου. Η απλή φωνή δεν εκφράζει, ως γνωστόν, παρά μόνο τη λύπη και την ευχαρίστηση' γι' αυτό και υπάρχει σε όλα τα ζώα' η φύση τους έδωσε, πράγματι, όλη

κι όλη αυτή την ικανότητα, να αντιλαμβάνονται το δυσάρεστο και το ευχάριστο και αυτά να τα κάνουν φανερά το ένα στο άλλο· του λόγου όμως ο προορισμός είναι να κάνει φανερό τι είναι ωφέλιμο και τι βλαβερό και, άρα, τι είναι δίκαιο και τι άδικο· αυτό είναι, πράγματι, που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα: μονάχα αυτός αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο και όλα τα άλλα παρόμοια πράγματα —και, φυσικά, η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη. Ώρα όμως να προσθέσουμε και κάτι άλλο στον λόγο μας: Στην τάξη της φύσης η πόλη προηγείται από την οικογένεια κι απ' τον καθένα μας ως άτομο· ο λόγος είναι ότι το όλον αναγκαστικά προηγείται του μέρους· πραγματικά, αν πάψει να υ-

πάρχει το σώμα ως σύνολο, δεν θα υπάρχει πια ούτε πόδι ούτε χέρι παρά μόνο ως (ίδια) λέξη, όπως, ας πούμε, αν μιλούμε για πέτρινο χέρι (θα είναι, πράγματι, κάτι σαν αυτό, αν μια φορά πεθάνει): όλα τα πράγματα είναι αυτό που λέμε ότι είναι, αν τα κρίνουμε με κριτήριο τη λειτουργία και τις ιδιότητές τους' από τη στιγμή, επομένως, που θα πάψουν να έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά, δεν θα πρέπει πια να λέμε ότι είναι ό,τι ήταν πριν, αλλ' ότι απλώς εξακολουθούν να λέγονται ακόμη με την ίδια λέξη. Είναι φανερό λοιπόν α) ότι η πόλη ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως, β) ότι προηγείται από το κάθε επιμέρους άτομο. Γιατί αν είναι αλήθεια ότι ο καθένας μας χωριστά δεν είναι αυτόρκης, γίνεται λογικά φανερό ότι το κάθε μεμονωμένο άτομο θα βρεθεί στην

ίδια ακριβώς κατάσταση που βρίσκονται, γενικά, τα μέρη προς το όλον· από την άλλη μεριά, ο άνθρωπος που δεν μπορεί να ζει μαζί με άλλους σε κοινότητα, ο άνθρωπος που λόγω αυτάρκειας αισθάνεται πως δεν του λείπει τίποτε, αυτός ο άνθρωπος δεν αποτελεί με κανέναν τρόπο μέρος της πόλης — ένας τέτοιος όμως άνθρωπος είναι, τότε, ή ζώο ή θεός.

Ερμηνευτικά σχόλια

αγελαία ζώα: Σε ένα ζωολογικό του έργο ο Αριστοτέλης γράφει ότι πολιτικά (με μεταφορική, βέβαια, σημασία) είναι τα ζώα που αναλαμβάνουν και διεκπεραιώνουν όλα μαζί μια κοινή δραστηριότητα· ως πολιτικά ζώα μνημονεύει —εκτός από

τον άνθρωπο— τη μέλισσα, τη σφήκα, το μυρμήγκι και τον γερανό.

η απλή φωνή: ο ήχος ή οι ήχοι που βγαίνουν από το στόμα, οι άναρθροι ήχοι.

και όλα τα άλλα παρόμοια πράγματα: λ.χ. το όσιο και το ανόσιο, το όμορφο και το άσχημο, κ.τ.λ. (ο λόγος, φυσικά, είναι γενικά για διάφορες αξίες και για τα αντίθετά τους).

μονάχα αυτός αντιλαμβάνεται το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο: Πρόσεξε τα ζεύγη εννοιών που αναφέρει στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης' είναι φανερή η κλιμάκωση από ένα κατώτερο, βιολογικό, επίπεδο προς ένα επίπεδο ανώτερο, ηθικό: ευχάριστο - δυσάρεστο, ωφέλιμο - βλαβερό, καλό - κακό, δίκαιο - άδικο. Για το τελευταίο —ύψιστο— ζευγάρι σημείωσε

ότι ο Αριστοτέλης αποδεχόταν ανεπιφύλακτα την παλιά —παροιμιακή— αρχή: «έν δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἀρετὴ ἔνι».

η συμμετοχή σε όλα αυτά είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη: Και στον πλατωνικό Πρωταγόρα είδαμε πως η συμμετοχή όλων στην δίκη και στην αἰδῶ είναι όρος για την ύπαρξη της πόλης.

στην τάξη της φύσης: Προηγούμενο είναι, φυσικά, αυτό που τα άλλα το προϋποθέτουν' η ύπαρξη δηλ. του όλου αποτελεί προϋπόθεση για την ύπαρξη των μερών.

αν πάψει να υπάρχει το σώμα ως σύνολο: αν καταστραφεί, αν πεθάνει ολόκληρο το σώμα.

ἢ ζῶο ἢ θεός: Παροιμιακή φράση που λεγόταν με το νόημα: «κάτι κα-

τώτερο ή κάτι ανώτερο από τη φύση του ανθρώπου».

Θέματα για συζήτηση

1. Προσπάθησε να εκθέσεις με δικά σου λόγια τις διδασκαλίες του Αριστοτέλη: α) ότι ο λόγος αποτελεί γνώρισμα του ανθρώπου, που τον ξεχωρίζει από τα άλλα ζώα, β) ότι στο γεγονός ότι ο άνθρωπος έχει, μόνος αυτός από τα άλλα ζώα, τον λόγο οφείλεται τελικά η δημιουργία πόλεων.

2. Ο Αριστοτέλης προσπαθεί στην ενότητα αυτή να αποδείξει α) ότι η τάση του ανθρώπου προς την πολιτικήν κοινωνίαν είναι μια τάση φυσική, β) ότι η τάση του αυτή είναι στη φύση προγενέστερη από τα επιμέρους ανθρώπινα όντα (ως άτομα και ως οικογένεια)· ότι, επομέ-

μένως, όταν οι άνθρωποι δημιουργούσαν για πρώτη φορά την πόλη, απλώς έκαναν πραγματικότητα κάτι για το οποίο τους είχε ήδη προετοιμάσει (: τους προόριζε) η φύση. Ο λόγος του Αριστοτέλη μοιάζει στο σημείο αυτό να έχει τον χαρακτήρα μιας απάντησης, και μάλιστα επιθετικής, εναντίον αντίθετων απόψεων. Σημείωσε κάποιες διδασκαλίες των σοφιστών που θα μπορούσαν να είναι οι απόψεις εναντίον των οποίων στρέφεται εδώ επιθετικά ο Αριστοτέλης.

3. Τι, στην πραγματικότητα, προσπαθεί ο Αριστοτέλης να αποδείξει με τον λόγο του περί όλου και μερών; Με άλλα λόγια: Σε ποιο λογικό συμπέρασμα πιστεύει ότι θα μας οδηγήσει, άμα αποδείξει ότι τα μέρη προϋποθέτουν το όλον;

ΕΝΟΤΗΤΑ 14η **(Α 2, 15-16)**

Χωρίς αρετή και δικαιοσύνη ο άνθρωπος είναι το αγριότερο ζώο

Είναι φυσική λοιπόν η τάση του ανθρώπου να συνυπάρχει μαζί με άλλους σε μια τέτοια κοινωνία. Κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε, υπήρξε ένας από τους πιο μεγάλους ευεργέτες του ανθρώπου. Γιατί όπως ο άνθρωπος είναι το ανώτερο από όλα τα όντα όταν φτάνει στην τελειότητά του, έτσι όταν σπάζει τη σχέση του με τον νόμο και τη δικαιοσύνη γίνεται το χειρότερο από όλα. Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα από την αδικία που διαθέτει όπλα. Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη

φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς. Γι' αυτό ο δίχως αρετή άνθρωπος είναι από όλα τα όντα το πιο ανόσιο και το πιο άγριο, το χειρότερο από όλα στις ερωτικές απολαύσεις και στις απολαύσεις του φαγητού. Η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης' είναι αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία.

Ερμηνευτικά σχόλια

τάση: Είδαμε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιθυμούν αυτό το είδος κοινωνίας. Ο Αριστοτέλης, ωστόσο, πιστεύει ότι η κοινωνία των ανθρώπων υφίσταται όχι μόνο λόγω της χρησιμότητάς

της· συχνά τονίζει ότι οι άνθρωποι «καὶ ὡς φίλοι κοινωνοῦσιν» και ὅτι «καὶ μηδὲν δεόμενοι τῆς παρ' ἀλλήλων βοηθείας οὐκ ἔλαττον ὀρέγονται τοῦ συζῆν».

ὅταν σπάζει... το χειρότερο απ' ὅλα: Η πολιτική οργάνωση συνεπάγεται υπέρβαση της πρωτόγονης κατάστασης. Ο Πλάτωνας κάνει λόγο για πολιτικὸν καὶ ἡμερον γένος και λέει ὅτι η «δίκη... ἡμέρωκεν τὰ ἀνθρώπινα».

Δεν υπάρχει πιο ανυπόφορο και πιο ολέθριο πράγμα ἀπὸ την ἀδικία που διαθέτει ὄπλα: Και αλλοῦ ο Αριστοτέλης γράφει ὅτι ἕνας κακός ἄνθρωπος μπορεί να κάνει ἀπείρως περισσότερα (μυριοπλάσια) κακά ἀπὸ ἕνα θηρίο.

ο ἄνθρωπος γεννιέται εφοδιασμένος ἀπὸ τη φύση με ὄπλα για να

υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή: Τέτοια όπλα θα ήταν, λ.χ., τα φυσικά του πάθη ή ο λόγος, η γλώσσα.

Θέματα για συζήτηση

- 1. κι εκείνος όμως που πρώτος τη συγκρότησε: Ποιο νόημα αποκτά ύστερα από αυτή τη φράση η διδασκαλία του Αριστοτέλη ότι η πόλις ήρθε στην ύπαρξη εκ φύσεως;**
- 2. η δικαιοσύνη είναι στοιχείο συστατικό της πόλης: Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο για την ιδέα αυτή.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 15η (Γ 1, 1-2)

Ο πολίτης είναι το συστατικό στοιχείο της πόλης

Τῷ περὶ πολιτείας ἐπισκοποῦντι, καὶ τίς ἐκάστη καὶ ποία τις, σχεδὸν πρώτη σκέψις περὶ πόλεως ἰδεῖν, τί ποτέ ἐστιν ἡ πόλις. Νῦν γὰρ ἀμφισβητοῦσιν, οἱ μὲν φάσκοντες τὴν πόλιν πεπραχέναι τὴν πρᾶξιν, οἱ δ' οὐ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον· τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὀρῶμεν τὴν πραγματείαν οὔσαν περὶ πόλιν, ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστὶ τάξις τις. Ἐπεὶ δ' ἡ πόλις τῶν συγκειμένων, καθάπερ ἄλλο τι τῶν ὄλων μὲν συνεστώτων δ' ἐκ πολλῶν μορίων, δῆλον ὅτι πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος· ἡ γὰρ πό-

λις πολιτῶν τι πλῆθος ἔστιν. Ὡστε
τίνα χρῆ καλεῖν πολίτην καὶ τίς ὁ
πολίτης ἔστι σκεπτέον. Καὶ γὰρ ὁ
πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλάκις·
οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πά-
ντες εἶναι πολίτην· ἔστι γάρ τις ὃς
ἐν δημοκρατία πολίτης ὢν ἐν ὀλι-
γαρχία πολλάκις οὐκ ἔστι πολίτης.

Λεξιλόγιο

ἐπισκοπῶ: εξετάζω, πραγματεύο-
μαι, ασχολούμαι με

πολιτεία: τρόπος, σύστημα διακυ-
βέρνησης — σύνταγμα

τίς ἐκάστη καὶ ποία τις: ποια εἶναι
ἡ φύση (= ἡ οὐσία) καὶ ποια τα χα-
ρακτηριστικά της κάθε επιμέρους
πολιτείας

πρῶτη σκέψις: πρώτο θέμα για δι-
ερεύνηση

νῦν ἀμφισβητοῦσιν: σήμερα υπάρ-

χουν διαφορετικές γνώμες πάνω σ' αυτό το θέμα

τὴν πρᾶξιν: το τάδε συγκεκριμένο πράγμα, την τάδε συγκεκριμένη πράξη (οἱ μὲν φᾶσκοντες... πρᾶξιν : ἄλλοι λένε ὅτι την τάδε συγκεκριμένη πράξη, το τάδε συγκεκριμένο πράγμα το έκανε η πόλις)

τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον το ισχύον δηλαδή στην πόλη κατά τη συγκεκριμένη περίσταση κάθ' ἑστώς, η συγκεκριμένη "κυβέρνηση" **πραγματεία:** δραστηριότητα **τάξις τις:** ένας τρόπος διάταξης, οργάνωσης

τῶν συγκειμένων (ενν. ἐστί): ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων πραγμάτων

καθάπερ ἄλλο τι... ἐκ πολλῶν μορίων: ὅπως ὅλα εκείνα τα πράγματα που το καθένα τους είναι ένα

ὅλον, αποτελούμενο ὅμως ἀπὸ
πολλὰ μέρη
πρότερον ὁ πολίτης ζητητέος:
πρέπει πρῶτα νὰ ψάξουμε νὰ
βρούμε τι εἶναι ὁ πολίτης
πλῆθος: σύνολο
ὁ πολίτης ἀμφισβητεῖται πολλὰ-
κις: γιὰ τὴ λέξη πολίτης (= γιὰ τὸ
περιεχόμενο τῆς λέξης πολίτης)
διατυπώνονται πολλές φορές δια-
φορετικές μεταξύ τους γνώμες
οὐ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦσι πάντες
εἶναι πολίτην: δὲν ὑπάρχει μιὰ γε-
νική συμφωνία γιὰ τὸ περιεχόμενο
τῆς λέξης πολίτης

Ερμηνευτικὰ σχόλια

τὴν ὀλιγαρχίαν ἢ τὸν τύραννον:
Στὸ τρίτο βιβλίο τῶν Ἱστοριῶν τοῦ
Ὁ Θουκυδίδης, μιλώντας γιὰ μιὰ

συγκεκριμένη διένεξη των Πλαταιέων και των Θηβαίων, παρουσιάζει τους πρώτους να κατηγορούν τους δεύτερους για τον "μηδισμό" της πόλης τους κατά τους Περσικούς πολέμους και τους δεύτερους να απαντούν στη βαριά αυτή κατηγορία με τη φράση (§ 62): «δεν ήταν η ξύμπασα πόλις που έπραξε τούτο, αλλά η δυναστεία ολίγων ανδρῶν που τότε είχε τὰ πράγματα (=που τότε είχε την εξουσία στην πόλη)».— Η "αμφισβήτηση" γίνεται πιο φανερή και πιο απτή, όταν κάποια στιγμή αλλάζει σε έναν τόπο το καθεστώς: σε τέτοιες περιστάσεις δεν είναι καθόλου σπάνιο το νέο καθεστώς να μην αναγνωρίζει ούτε τις συμφωνίες που είχε συνάψει το προηγούμενο καθεστώς. Η δικαιολογία-εξήγηση που προβάλλ-

Λεται τότε είναι ότι «τις συμφωνίες δεν τις έκανε η πόλις —εμείς θα λέγαμε: το κράτος— αλλά ο συγκεκριμένος, κατά τη συγκεκριμένη εκείνη εποχή, φορέας της εξουσίας».

τάξις τις: Είναι φανερό ότι το πράγμα λέγεται κυρίως σε σχέση με την κατανομή της πολιτικής δύναμης.

Αν, επομένως, θέλουμε να καταλάβουμε τον συγκεκριμένο κάθε φορά τρόπο οργάνωσης των πολιτών, πρέπει πρώτα να καταλάβουμε τι είναι η πόλις· πιο συγκεκριμένα: να καταλάβουμε τι είναι η πόλις, το κράτος, ανάλογα με το καθεστώς, τον τρόπο διακυβέρνησης που επικρατεί κάθε φορά.

οὐ γὰρ... πολίτην: Κριτήρια για την απόδοση της ιδιότητας του πολίτη μπορεί να ήταν, κατά περίπτωση, η καταγωγή, το εισόδημα, το είδος

της απασχόλησης κ.ά.

Θέματα για συζήτηση

1. Για τρεις λόγους σκέφτεται ο Αριστοτέλης πως είναι ανάγκη να διερευνηθεί το θέμα τί ἔστιν ἡ πόλις. Πες με δικά σου λόγια τους τρεις αυτούς λόγους.

2. τοῦ δὲ πολιτικοῦ καὶ τοῦ νομοθέτου πᾶσαν ὀρῶμεν τὴν πραγματείαν οὔσαν περὶ πόλιν: Είναι φανερό ότι ο Αριστοτέλης θέλει να πει ότι αν πρόκειται να καταλάβουμε και να εξηγήσουμε τον τρόπο δράσης ενός πολιτικού, τις συγκεκριμένες δηλαδή ενέργειές του, πρέπει πρώτα να ξέρουμε τι είναι η πόλις (εμείς θα λέγαμε: το κράτος). Εσύ θυμήσου τώρα ότι οι πολιτικοί στις μέρες μας διακηρύσσουν ότι όλες τις πράξεις τους τις κάνουν για τον

"λαό" ή εν ονόματι του "λαού". Τι ακριβώς θέλουν να πουν με αυτό;

3. Στις ενότητες 11-14 ο Αριστοτέλης, θέλοντας να καταλάβει ο ίδιος και να διδάξει ύστερα τους άλλους τι είναι η πόλις, εφάρμοσε μια μέθοδο διερεύνησης του θέματος, που εμείς θα τη λέγαμε γενετική, αφού στην πραγματικότητα τη βάση της έρευνας την αποτελούσε το ερώτημα «Πώς γεννήθηκε η πόλις;». Στην ενότητα 15 η διερεύνηση του θέματος γίνεται με την αναλυτική μέθοδο, αυτήν δηλαδή που προσπαθεί να βρει τα συστατικά στοιχεία ενός πράγματος, με την ελπίδα ότι, αν διακρίνει καθαρά και καταλάβει εκείνα, θα μπορέσει να έχει τον ορισμό και του πράγματος που δεν είναι παρά μια σύνθεση εκείνων.

Μπορείς να φέρεις και άλλα παρα-

δείγματα εφαρμογής των δύο αυ- τών μεθόδων έρευνας;

ΕΝΟΤΗΤΑ 16η Γ 1, 3-4/6/ 12)

Ο πολίτης ορίζεται από τη συμμετοχή στην πολιτική και δικαστική εξουσία

Ὁ πολίτης οὐ τῷ οἰκεῖν που πολίτης ἐστίν (καὶ γὰρ μέτοικοι καὶ δοῦλοι κοινωνοῦσι τῆς οἰκήσεως), οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε καὶ δίκην ὑπέχουν καὶ δικάζεσθαι (τοῦτο γὰρ ὑπάρχει καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινωνοῦσιν) ... πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχουν κρίσεως καὶ ἀρχῆς. ... Τίς μὲν οὖν ἐστὶν ὁ πολίτης, ἐκ τούτων φανερόν· ὧ γὰρ ἐξουσία κοινωνεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς, πολίτην ἤδη λέγομεν εἶναι ταύτης τῆς πόλεως, πόλιν δὲ τὸ τῶν τοιοού-

των πλήθος ἱκανὸν πρὸς αὐτάρκειαν ζωῆς, ὡς ἀπλῶς εἶπεῖν.

Λεξιλόγιο

τῷ οἰκεῖν που: με κριτήριο το ὅτι ζει, το ὅτι εἶναι εγκαταστημένος σε ἕναν συγκεκριμένο τόπο

κοινοῦσι τῆς οἰκήσεως: μοιράζονται (ενν. με τους πολίτες) ἕναν κοινό τόπο (και ὅμως αυτοί δεν εἶναι πολίτες)

οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε...: αυτοί που (από ὅλα τα πολιτικά δικαιώματα) ἔχουν μόνο το δικαίωμα να...

δίκην ὑπέχω καὶ δικάζομαι: εμφανίζομαι στο δικαστήριο ως εναγόμενος και ως ενάγων

καὶ τοῖς ἀπὸ συμβόλων κοινοῦσιν: και σ' αυτούς που (ενν. μολο-

νότι πολίτες άλλων πόλεων) έχουν το δικαίωμα αυτό χάρη σε ειδικές συμφωνίες (ενν. των πόλεών τους με τη συγκεκριμένη πόλη)
ἀπλῶς: με το πιο αυστηρό νόημα, με την ακριβέστερη σημασία της λέξης
κρίσεως: στις δικαστικές λειτουργίες
ἐξουσία: δυνατότητα
ἀρχή βουλευτική καὶ κριτική: πολιτική και δικαστική εξουσία (το "πολιτική" με το νόημα του δικαιώματος συμμετοχῆς στα ὅργανα ὅπου, με ανταλλαγή σκέψεων, λαμβάνονται οι αποφάσεις, π.χ. στη βουλή, στην εκκλησία του δήμου).
ἰκανόν: ικανοποιητικό, αρκετό

ἀπὸ συμβόλων: Αλλοῦ στο ἴδιο ἔργο ο Αριστοτέλης αναφέρει το παράδειγμα των Τυρρηνῶν και των Καρχηδονίων, που τους ἔνωσαν συμφωνίες εμπορικές και στρατιωτικές, ἀλλὰ αὐτό δεν ἦταν ἀρκετό για να θεωρηθῶν ὅτι ανήκουν στην ἴδια πολιτική κοινωνία.

κρίσεως: Η συμμετοχή στις δικαστικές λειτουργίες είναι ουσιώδες στοιχείο για τον ορισμό του πολίτη. Για τον Πλάτωνα η μη συμμετοχή σ' αυτές ισοδυναμούσε με μη συμμετοχή στο σύνολο των λειτουργιών της πόλης: «ὁ γὰρ ἀκοινώνητος ὢν ἐξουσίας τοῦ συνδικάζειν ἡγεῖται τὸ παράπαν τῆς πόλεως οὐ μέτοχος εἶναι».

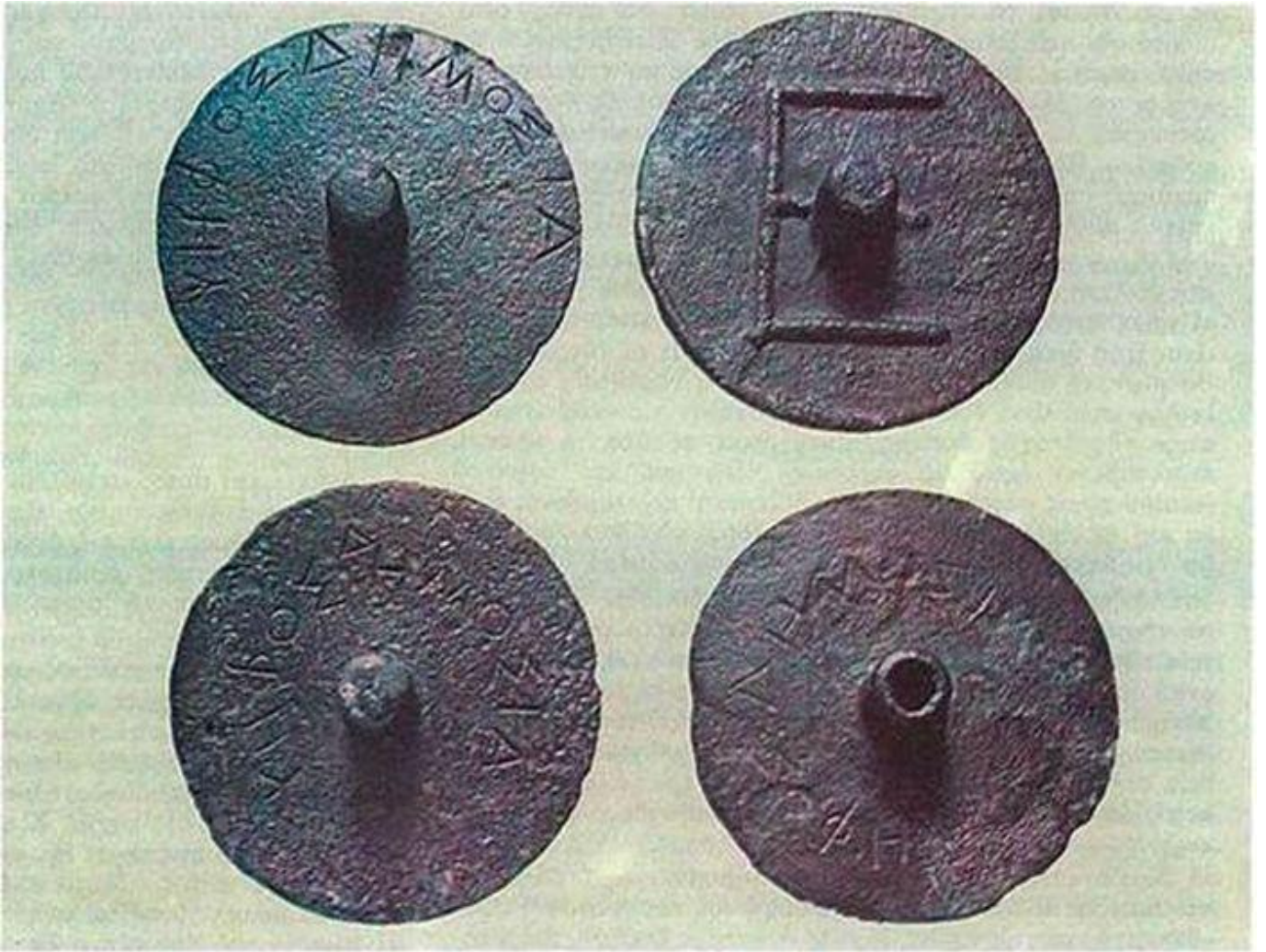
ἴκανόν: Σε ἄλλο σημείο των Πολι-

ΤΙΚΩΝ του ο Αριστοτέλης διδάσκει ότι «ἢ... πόλις πλῆθος ἔστιν οὐ τὸ τυχὸν ἀλλὰ πρὸς ζωὴν αὐτάρκες,... ἔάν δέ τι τυγχάνῃ τούτων ἐκλείπον, ἀδύνατον ἀπλῶς αὐτάρκη τὴν κοινωνίαν εἶναι ταύτην», κι εμεῖς ἔχουμε ἤδη δεῖ ότι ἡ αὐτάρκεια τῆς πόλης συνδέεται, κατὰ τον Αριστοτέλη, με το εὖ ζῆν των πολιτῶν.

Θέματα για συζήτηση

1. οὐδ' οἱ τῶν δικαίων μετέχοντες οὕτως ὥστε...: Αφού πρώτα προσέξεις ότι ἡ λέξη δικαίων εἶναι σε πληθυντικό ἀριθμό και ότι μετά το μετέχοντες δεν υπάρχει κόμμα, προσπάθησε να ἐξηγήσεις γιατί σου δόθηκε παραπάνω ἡ συγκεκριμένη μετάφραση για τὴ φράση αὐτή.

2. Γράψε ένα μικρό δοκίμιο (δύο περίπου σελίδων) για τη σημασία που έχει το να μπορεί ο πολίτης να προσφεύγει στα δικαστήρια ως κατηγορός ή κατηγορούμενος προκειμένου να υπερασπιστεί τον εαυτό του, το δίκιο του ή τα συμφέροντά του.

Τέσσερις δικαστικές ψήφοι με την επιγραφή «ψηφος δημοσία». Η μορφή του άξονα της ψήφου καθόριζε την ετυμηγορία: ο συμπαγής σήμαινε αθώωση, ο κοίλος καταδίκη. Κάθε δικαστής κρατούσε την ψήφο, που εξέφραζε την ετυμηγορία του, ανάμεσα στον δείκτη και στον αντίχειρα (εξασφαλίζοντας έ-

**τσι μυστικότητα) και την έριχνε στο
δοχείο που προοριζόταν γι' αυτόν
τον σκοπό.**

ΕΝΟΤΗΤΑ 17η **(Γ 7. 1-3/ 5)**

Τα ορθά πολιτεύματα και οι παρεκκλίσεις από αυτά

Ύστερα από όσα είπαμε δίνοντας όλες τις απαραίτητες εξηγήσεις για τα θέματα που μας απασχόλησαν, σειρά στη διερεύνησή μας έχει τώρα το θέμα των πολιτευμάτων, να δούμε πόσα είναι και ποια η φύση του καθενός τους. Και πρώτα, βέβαια, τα ορθά' γιατί οι παρεκκλίσεις και οι διαστρεβλώσεις θα γίνουν φανερές μόλις θα έχουν καθοριστεί τα ορθά πολιτεύματα. Επειδή όταν λέμε "πολίτευμα" εννοούμε "αρχή, το σώμα δηλαδή που ασκεί τη διακυβέρνηση στην πόλη", και η "κυβέρνηση" είναι η ύψιστη αρχή στις πόλεις, ανα-

γκαστικά η ύψιστη αρχή θα είναι ή ένα μόνο άτομο ή λίγα άτομα ή το σύνολο των πολιτών. Όταν λοιπόν ο ένας ή οι λίγοι ή το πλήθος ολόκληρο ασκούν την εξουσία για την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, αυτά τα πολιτεύματα δεν μπορεί παρά να είναι ορθά· όταν, αντίθετα, η εξουσία ασκείται για την εξυπηρέτηση του ιδιαίτερου συμφέροντος είτε του ενός είτε των λίγων είτε του πλήθους, τα πολιτεύματα αυτά είναι παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των ορθών. Γιατί ή το όνομα του πολίτη δεν πρέπει να δίνεται σε ανθρώπους που είναι κατά το πολίτευμα μέλη της πόλης (ενν. μια και δεν λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματά τους), ή (ενν. αν τους δίνεται το όνομα του πολίτη) πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα

μέλη της πόλης. Συνηθίζουμε λοιπόν να ονομάζουμε: "βασιλεία" τη μοναρχία που αποβλέπει στο κοινό συμφέρον και "αριστοκρατία" το πολίτευμα στο οποίο τη διακυβέρνηση ασκούν λίγα (περισσότερα του ενός) άτομα (το όνομα οφείλεται είτε στο ότι κυβερνούν οι άριστοι είτε στο ότι ασκούν την εξουσία αποβλέποντας σε ό,τι είναι άριστο για την πόλη και για τα μέλη της)· όταν, τέλος, κυβερνά ο λαός αποβλέποντας στο κοινό συμφέρον, αυτό το πολίτευμα (στα αρχαία ελληνικά: αυτή η πολιτεία) πήρε το όνομα "πολιτεία", μια λέξη που είναι κοινή για όλα τα πολιτεύματα (στα αρχαία ελληνικά: για όλες τις πολιτείες). ... Παρεκκλίσεις και διαστρεβλώσεις των πολιτευμάτων που αναφέραμε είναι: της βασιλείας η "τυραννία", της αριστοκρατίας η

"ολιγαρχία", της πολιτείας η "δημοκρατία". Η τυραννία είναι, πράγματι, μια μοναρχία που υπηρετεί το συμφέρον του μονάρχη, η ολιγαρχία υπηρετεί το συμφέρον των πλουσίων και η δημοκρατία το συμφέρον των απόρων, κανένα όμως από τα πολιτεύματα αυτά δεν υπηρετεί το συμφέρον του συνόλου των πολιτών.

Ερμηνευτικά σχόλια

πρέπει να έχουν το μερτικό τους στα πλεονεκτήματα που ανήκουν στα μέλη της πόλης: Στα πλεονεκτήματα δηλαδή που εξασφαλίζουν την ευδαιμονία, η οποία είναι και το τέλος, ο σκοπός της πόλης. κυβερνούν οι άριστοι: Οι άριστοι, όπως γράφει αλλού ο Αριστοτέλης,

ορίζονται με βάση την παιδεία, τη μόρφωση που έχουν, η οποία είναι σύμφωνη με τον νόμο (ὑπὸ τοῦ νόμου κειμένη). Από την υπεροχή τους αυτή απορρέει και το γεγονός ότι ξεπερνούν σε αρετή τους άλλους πολίτες και αποβλέπουν στο κοινό καλό.

πολιτεία: Τον όρο πολιτεία τον βρίσκουμε στον 4ο αι. π.Χ. να χρησιμοποιείται και από άλλους συγγραφείς, ιδίως τους ρήτορες. Δηλώνονταν με αυτόν μη μοναρχικά πολιτεύματα και η θετική εκδοχή της δημοκρατίας. Εκτροπή αυτού του πολιτεύματος ήταν η εκδοχή της δημοκρατίας που απέβλεπε στην εξυπηρέτηση του συμφέροντος μόνο των απόρων.

Θέματα για συζήτηση

1. Με ποιο κριτήριο ονομάζονται από τον Αριστοτέλη κάποια πολιτεύματα "παρεκκλίσεις, διαστρεβλώσεις" (στα αρχαία Ελληνικά: παρεκβάσεις) κάποιων άλλων πολιτευμάτων, αυτών που χαρακτηρίζονται ορθά; Συμφωνείς με το κριτήριο αυτό; Αν ναι, γιατί; Αν όχι, γιατί; (Θα μπορούσατε να χωριστείτε, συμβατικά, μέσα στην τάξη σε δυο ομάδες - μια που να συμφωνεί με τον Αριστοτέλη και μια που να διαφωνεί — και να συζητήσετε.)
2. Όταν οι αρχαίοι Έλληνες ήθελαν να πουν "ο βασιλιάς των Περσών", συχνά έλεγαν "ο βασιλιάς" (= ο βασιλιάς)· το ίδιο, όταν έλεγαν "ο ποιητής" (= ο ποιητής), εννοούσαν τον Όμηρο, κι όταν έλεγαν "ο ρήτορας" (= ο ρήτορας), εννοούσαν τον Δη-

μοσθίνη. Τον εκφραστικό αυτό τρόπο τον λέμε "σχήμα κατεξοχήν" ("ο κατεξοχήν βασιλιάς", "ο κατεξοχήν ποιητής", "ο κατεξοχήν ρήτορας", κ.τ.λ.). Έτσι και στην περίπτωση μας' ένα από τα πολιτεύματα πήρε το όνομα πολίτευμα (= το πολίτευμα). Τι συμπέρασμα δικαιούμαστε να βγάλουμε από τον τρόπο αυτό ονομασίας του συγκεκριμένου πολιτεύματος; Προσπάθησε επίσης να διακρίνεις στη σχετική αριστοτελική φράση αν ο Αριστοτέλης συμφωνεί ή διαφωνεί με το συγκεκριμένο όνομα —και βγάλε τότε και γι' αυτόν τα συμπεράσματά σου (στηρίξου κυρίως στις εκφράσεις συνηθίζουμε να ονομάζουμε... ~ πήρε το όνομα).

3. τυραννία: Συγκέντρωσε πληρο-

φορίες για την αρχική σημασία της λέξης τύραννος και για τη σημασιακή της εξέλιξη στη συνέχεια.

4. Είδαμε τον ορισμό που έδωσε ο Αριστοτέλης για την πόλη· είδαμε επίσης το νόημα και τη σημασία που έδωσε στο πολίτευμα, στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο κυβερνιέται μια πόλη. Προσπάθησε λοιπόν, με βάση τις διδασκαλίες του αυτές, να εξηγήσεις γιατί ο Αριστοτέλης ονόμασε ορθά κάποια πολιτεύματα και παρεκκλίσεις (από το ορθό) κάποια άλλα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 18η **(Γ 11 1-4)**

Πρέπει το πλήθος των πολιτών να ασκεί την πολιτική εξουσία;

Η άποψη ότι την εξουσία στην πόλη πρέπει μάλλον να την ασκεί το πλήθος παρά οι άριστοι που είναι λίγοι, νομίζω ότι μπορεί να συζητηθεί —με το νόημα ότι είναι μια άποψη που παρουσιάζει, βέβαια, κάποιες δυσκολίες, που περιέχει όμως ίσως και κάποια αλήθεια. Για το πλήθος μπορεί κανείς να πει τούτο: το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, ενωμένοι όμως όλοι μαζί είναι ενδεχόμενο να είναι, όχι σαν άτομα αλλά σαν σύνολο, καλύτεροι από εκείνους —όπως ακριβώς τα δείπνα που γίνονται με τη συνεισφορά

πολλών είναι καλύτερα από εκείνα που γίνονται με έξοδα ενός μόνο ανθρώπου. Πολλοί καθώς είναι, ο καθένας διαθέτει ένα μόριο αρετής και φρόνησης, και έτσι, ενωμένοι οι πολλοί γίνονται, κατά κάποιο τρόπο, ένας άνθρωπος με πολλά πόδια, με πολλά χέρια και με πολλές αισθήσεις —και με ανάλογη, βέβαια, αρετή και εξυπνάδα. Γι' αυτό και οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: ο ένας κρίνει ένα μέρος, ο άλλος ένα άλλο, και όλοι μαζί το σύνολο. Από την άλλη όμως μεριά, οι αξιόλογοι άνθρωποι είναι ανώτεροι από το κάθε επιμέρους άτομο ενός πλήθους, ακριβώς γιατί στο πρόσωπο τους συνενώνονται στοιχεία που εκεί είναι διάσπαρτα και χωριστά —έτσι δεν λέμε ότι συμβαίνει και στην περίπτωση των

ωραίων και μη ωραίων ανθρώπων, των ζωγραφισμένων και αληθινών μορφών; Αν τα στοιχεία αυτά τα πάρουμε χωριστά, μπορούμε, βέβαια, τότε να πούμε ότι το τάδε συγκεκριμένο άτομο έχει πιο όμορφο μάτι από το μάτι του ανθρώπου της ζωγραφιάς, ή ότι ένα άλλο άτομο έχει πιο όμορφο κάποιο άλλο μέλος του σώματος του.

Ερμηνευτικά σχόλια

το κάθε επιμέρους άτομο μπορεί να μην είναι τίποτε το αξιόλογο, όλοι όμως μαζί ενωμένοι...: Η ιδέα ήταν παλιά' ήδη ο Όμηρος, περι Ιλιάδας -γράφοντας (στη ραψωδία Ν της) μια φοβερή μάχη Αχαιών-Τρώων δίπλα στα καράβια, βάζει κάποια στιγμή στο στόμα του Ποσει-

δώνα την ακόλουθη φράση, με την οποία ο θεός θέλει να εμπυχώσει τον ήρωα Ιδομενέα (στ. 237): «κι ο πιο αχαμνοί, σαν πουν να σμίξουνε, κάτι θα κάνουν πάντα» («συμφορτὴ δ' ἀρετὴ πέλει ἀνδρῶν καὶ μάλα λυγρῶν»).

ὄχι σαν άτομα, ἀλλὰ σαν σύνολο: Θυμήσου τον ορισμό που έδωσε παραπάνω ο Αριστοτέλης για τον πολίτη (στην τελευταία παράγραφο της 16ης ενότητας): η συμμετοχή των πολιτών στην εκκλησία του δήμου και ο μεγάλος αριθμός των πολιτών-δικαστών έδειχνε καθαρά πως το σώμα των πολιτών θεωρούνταν στην Αθήνα ικανό να παίρνει αποφάσεις (χάρη στην "αθροιστικά" συσσωρευόμενη αρετή και φρόνηση).

οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν

καλύτερα...: Δεν ήταν αυτή η γνώμη του Σωκράτη και του Πλάτωνα: Ο Σωκράτης, σύμφωνα με όσα μας διηγείται ο βιογράφος των αρχαίων φιλοσόφων Διογένης ο Λαέρτιος (αρχές του 3ου αι. μ.Χ.), έλεγε πως η γνώμη μας για την αρετή δεν μπορεί τελικά να διαμορφώνεται με τον τρόπο με τον οποίο καταλήγουν στις αποφάσεις τους οι δικαστές' τέτοια θέματα, ήθελε να πει, είναι θέματα των ειδικών και όχι του πλήθους —μήπως και ο ίδιος δεν υπήρξε θύμα της "γνώμης" των πολλών; Ο Πλάτωνας, από την άλλη, μίλησε στους Νόμους του για άμούσους βοὰς πλήθους και παραπονέθηκε, στο τέλος, ότι «τὰ θέατρα ἐξ ἀφώνων φωνήεντ' ἐγένοντο» (:«το κοινό του θεάτρου απέκτησε [δυστυχώς] φωνή, από άφω-

νο που ήταν πρώτα») και «ἀντὶ ἀριστοκρατίας... θεατροκρατία τις πονηρὰ γέγονεν».

των ζωγραφισμένων και αληθινών μορφών: Συζητώντας κάποτε με τον ζωγράφο Παρράσιο ο Σωκράτης τον υποχρέωσε να παραδεχτεί ότι «δεν είναι και τόσο εύκολο να συναντήσεις άνθρωπο αψεγάδιαστο σε όλα' γι' αυτό και οι ζωγράφοι παίρνουν από πολλούς ό,τι πιο όμορφο έχει ο καθένας τους, και έτσι κάνουν στις ζωγραφιές τους τα σώματα να φαίνονται όμορφα στο σύνολο τους». Είναι γνωστό για τον σπουδαίο ζωγράφο του 5ου αι. π.Χ. Ζεύξη ότι απέδωσε την ομορφιά της Ελένης με αυτόν τον τρόπο.

Θέματα για συζήτηση

- 1. Διατύπωσε με σύντομα δικά σου λόγια το θέμα που έρχεται για συζήτηση στην ενότητα αυτή και, στη συνέχεια, παρουσίασε τις δύο βασικές απόψεις που υποστηρίζονται εδώ σε σχέση με αυτό.**
- 2. οι πολλοί είναι σε θέση να κρίνουν καλύτερα τα έργα της μουσικής και των ποιητών: Ποια περίπτωση γνωρίζεις που επαλήθευε στην πράξη τη γνώμη αυτή στην πόλη;**
- 3. Προσπάθησε να εκθέσεις σ' ένα σύντομο γραπτό σου όσα λέγονται στο τέλος της ενότητας αυτής για τη σχέση μεταξύ πραγματικών όντων και της αναπαράστασής τους από την τέχνη, και ύστερα διατύπωσε το επιχείρημα που συνάγεται από την**

**παρατήρηση αυτή για το πολιτικό
θέμα που συζητείται εδώ.**

Είδη δημοκρατίας

Πρώτο είδος δημοκρατίας είναι αυτή που παίρνει το όνομά της από την όσο γίνεται πιο πιστή εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Η ισότητα, σύμφωνα με τον νόμο αυτής της δημοκρατίας, συνίσταται στο ότι οι φτωχοί δεν έχουν περισσότερα δικαιώματα και προνόμια από τους πλούσιους' σε καμιά περίπτωση οι δύο αυτές ομάδες δεν είναι κυρίαρχες η μια της άλλης: και οι δύο είναι όμοιες. Γιατί αν είναι αλήθεια αυτό που υποστηρίζουν μερικοί, πως η ελευθερία και η ισότητα υπάρχουν κατά κύριο λόγο στη δημοκρατία, αυτό θα ήταν έτσι στον μέγιστο δυνατό βαθμό εκεί όπου οι πολίτες —

δίχως καμιά εξαίρεση— συμμετέχουν με τον ίδιο τρόπο στη διακυβέρνηση. Από τη στιγμή που ο λαός (ο δήμος) είναι η πλειοψηφία και οι αποφάσεις της πλειοψηφίας είναι αυτό που τελικά επικρατεί, το πολίτευμα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι δημοκρατία. Αυτό λοιπόν είναι το πρώτο είδος δημοκρατίας. Ένα δεύτερο είδος είναι αυτό στο οποίο οι πολίτες καταλαμβάνουν τα αξιώματα με κριτήριο την περιουσία τους, εν πάση περιπτώσει χαμηλή· ο κανόνας είναι: όποιος αποκτά τα προβλεπόμενα οικονομικά μέσα, αποκτά το δικαίωμα να καταλαμβάνει αξιώματα· αν τα χάσει, χάνει αυτό το δικαίωμα. Μια τρίτη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία μπορούν να καταλαμβάνουν αξιώματα όλοι οι πολίτες που δεν έχουν κάποιο κώλυμα (αν είναι, λ.χ., υπό-

λογοι για κάτι), η υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος' μια άλλη μορφή είναι αυτή στην οποία μπορούν όλοι να καταλαμβάνουν αξιώματα αρκεί να είναι πολίτες, η υπέρτατη όμως αρχή είναι ο νόμος. Μια άλλη μορφή δημοκρατίας είναι αυτή στην οποία ισχύουν όλα τα προηγούμενα, η υπέρτατη όμως αρχή είναι τώρα ο λαός, όχι ο νόμος' είναι η περίπτωση κατά την οποία τα ψηφίσματα έχουν μεγαλύτερη ισχύ από τον νόμο' αυτό συμβαίνει όταν στην πόλη υπάρχουν και δρουν δημαγωγοί. Στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνιούνται κατά τον νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του δημαγωγός, αλλ' είναι οι άριστοι πολίτες που έχουν την πρωτοκαθεδρία. Οι δημαγωγοί κάνουν την εμφάνισή τους εκεί όπου οι νό-

μοι δεν αποτελούν την υπέρτατη αρχή.

Ερμηνευτικά σχόλια

η ελευθερία και η ισότητα: Η ελευθερία είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας, όχι μόνο με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό μπορεί κανείς να ζει ως βούλεται (γνώρισμα του δούλου είναι τὸ ζῆν μὴ ὡς βούλεται), αλλά και με το νόημα ότι στο πολίτευμα αυτό τα αξιώματα προορίζονται για όλους τους πολίτες· γνώρισμα της ελευθερίας, λέει αλλού στο ίδιο έργο ο Αριστοτέλης, είναι τὸ ἐν μέρει (= με τη σειρά) ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν. Η ισότητα, πάλι, είναι χαρακτηριστικό της δημοκρατίας με το νόημα ότι το δικαίωμα να καταλαμβάνουν αξιώματα

στην πολιτεία το έχουν όλοι οι πολίτες όμοίως.

η υπέρτατη αρχή είναι ο νόμος: Κατά τον Πίνδαρο, τον ποιητή που ύμνησε τους νικητές στους μεγάλους πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες (πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.), ο νόμος ήταν ο πάντων βασιλεύς, ενώ ο σοφιστής Ιππίας είχε καταλήξει στη διατύπωση ότι ο νόμος είναι τύραννος τῶν ἀνθρώπων. Διατυπώσεις όπως αυτές ήθελαν, βέβαια, να πουν ότι η δημοκρατία είναι πιο δυνατή εκεί όπου οι πολίτες φοβούνται τον νόμο σαν "αφέντη τους και βασιλιά τους". Πρβλ. Θουκυδ. II 37 (Επιτάφιος), όπου η δημοκρατία συσχετίζεται με το κύρος των νόμων.

ψηφίσματα: αποφάσεις της εκκλησίας του δήμου. Σε αντίθεση με τον

νόμο, που είχε καθολική και μόνιμη ισχύ, το ψήφισμα είχε χαρακτήρα περιστασιακό και, επομένως, διατηρούσε την ισχύ του μόνο ως τη στιγμή που ένα άλλο ψήφισμα, αποτέλεσμα νέων περιστάσεων, ερχόταν να το αντικαταστήσει. Όχι σπάνια τα ψηφίσματα ήταν αντίθετα με τους νόμους της πόλης, η εκκλησία όμως του δήμου, λειτουργώντας ως απόλυτος μονάρχης, δεν δίσταζε να παίρνει τέτοιες αποφάσεις, ωσάν αυτή να ήταν υπέρνω του νόμου. Σ' αυτό παρασυρόταν συχνά από τους δημαγωγούς (βλ. επόμενο σχόλιο).

δημαγωγοί: Έκαναν την εμφάνισή τους στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή ύστερα από τον θάνατο του Περικλή (429 π.Χ.). Ήταν γέννημα της νέας αστικής τάξης που δημιουργή-

θηκε τότε στην Αθήνα με την ανάπτυξη του εμπορίου και της "βιομηχανίας". Έχοντας, συχνά, το χάρισμα του λόγου και, πάντως, δίχως επίσημες θέσεις στην πολιτεία και, άρα, δίχως συγκεκριμένες υποχρεώσεις, ασκούσαν μεγάλη επιρροή στον λαό προτείνοντας ευχάριστες στον πολύ κόσμο πολιτικές δίχως να έχουν την ευθύνη της υλοποίησής τους. Σχηματισμένη από το ουσιαστικό δῆμος (= λαός) και από το θέμα του ρήματος ἄγω (= οδηγώ) η λέξη είχε σε αρκετούς συγγραφείς τη σημασία του οδηγητή, του ηγέτη του λαού· γρήγορα όμως (ασφαλώς στην εποχή του Αριστοτέλη) πήρε αρνητικό περιεχόμενο, επειδή οι δημαγωγοί κατάντησαν απλώς να παρασέρνουν τον λαό. Ο Αριστοτέλης λέει αλλού στο ίδιο έργο ότι ο δημαγωγός είναι

του δήμου κόλαξ, και κάνει λόγο για την άσέλγειαν των δημαγωγών.

Θέματα για συζήτηση

1. Κατάγραψε με δικά σου λόγια τις μορφές δημοκρατίας που απαριθμούνται εδώ.
2. Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο για την ισότητα και την ελευθερία ως χαρακτηριστικά της αθηναϊκής (και όχι μόνο) δημοκρατίας.
3. Σχολιάστε τη φράση: «Στις δημοκρατικές πόλεις που κυβερνιούνται κατά τον νόμο, δεν κάνει ποτέ την εμφάνισή του δημαγωγός».

ΕΝΟΤΗΤΑ 20ή (Θ 2, 1-4)

Οι στόχοι της παιδείας

ἽΟτι μὲν οὖν νομοθετητέον περὶ παιδείας καὶ ταύτην κοινήν ποιητέον, φανερόν· τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία καὶ πῶς χρὴ παιδεύεσθαι, δεῖ μὴ λανθάνειν. Νῦν γὰρ ἀμφισβητεῖται περὶ τῶν ἔργων. Οὐ γὰρ ταῦτὰ πάντες ὑπολαμβάνουσι δεῖν μαθάνειν τοὺς νέους οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον, οὐδὲ φανερόν ποτέρον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος· ἔκ τε τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχώδης ἢ σκέψις καὶ δῆλον οὐδὲν ποτέρον ἀσκεῖν δεῖ τὰ χρήσιμα πρὸς τὸν βίον ἢ τὰ τείνοντα πρὸς ἀρετὴν ἢ τὰ περιττά (πάντα γὰρ εἴληφε ταῦτα κριτὰς τινας)·

περί τε τῶν πρὸς ἀρετὴν οὐθέν
ἔστιν ὁμολογούμενον (καὶ γὰρ τὴν
ἀρετὴν οὐ τὴν αὐτὴν εὐθύς πάντες
τιμῶσιν, ὥστ' εὐλόγως διαφέρονται
καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς). Ὅτι
μὲν οὖν τὰ ἀναγκαῖα δεῖ διδάσκε-
σθαι τῶν χρησίμων, οὐκ ἄδηλον·
ὅτι δὲ οὐ πάντα, διηρημένων τῶν τε
ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευ-
θερίων φανερόν, καὶ ὅτι τῶν τοιού-
των δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων
ποιήσῃ τὸν μετέχοντα μὴ βάνου-
σον. Βάνουσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ
τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην
καὶ μάθησιν, ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις
καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς
ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα
τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν διάνοιαν.

Λεξιλόγιο

ταύτην (=τὴν παιδείαν) κοινήν ποιητέον: πρέπει να ορίσουμε η παιδεία να προσφέρεται από την πόλη (= από το κράτος), να έχει δημόσιο χαρακτήρα, άρα: να είναι ίδια για όλους.

τίς δ' ἔσται ἡ παιδεία: ποιος θα πρέπει να είναι ο χαρακτήρας αυτής της παιδείας

δεῖ μὴ λανθάνειν: (τα δύο αυτά ερωτήματα) δεν πρέπει να διαφύγουν την προσοχή μας= οφείλουμε να τα σκεφτούμε

ἀμφισβητεῖται: υπάρχουν διαφορετικές απόψεις

περὶ τῶν ἔργων: ως προς το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ως προς τη διδακτέα ύλη

οὐδὲ φανερόν ποτέρον πρὸς τὴν διάνοιαν πρέπει μάλλον ἢ πρὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος: ούτε είναι φανερό αν η παιδεία πρέπει να έχει στόχο

της τον νου (= την άσκηση και καλλιέργεια του νου) ή τον ηθικό χαρακτήρα (= τη διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα)

ἐκ τῆς ἐμποδῶν παιδείας ταραχῶδης ἢ σκέψις: αν ξεκινήσουμε από την εκπαίδευση που παρέχεται σήμερα, η έρευνά μας θα βρεθεί αντιμετώπιση με μεγάλη σύγχυση.

τὰ περιττά: αυτά που απλώς προάγουν τη γνώση

πάντα εἴληφε ταῦτα κριτὰς τινας: όλες αυτές οι απόψεις έχουν βρει κάποιους υποστηρικτές

οὐθέν ἐστίν ὁμολογούμενον: δεν υπάρχει καμιά απολύτως συμφωνία

οὐ τὴν αὐτὴν εὐθὺς πάντες τιμῶσιν: καταρχὴν δεν έχουν την ίδια ιδέα για την αρετή που τιμούν
εὐλόγως διαφέρονται καὶ πρὸς τὴν ἄσκησιν αὐτῆς: είναι φυσικό

να υποστηρίζουν διαφορετικές γνώμες και ως προς την άσκησή της

διηρημένων τῶν τε ἐλευθερίων ἔργων καὶ τῶν ἀνελευθερίων: δεδομένου ὅτι οἱ ασχολίες διακρίνονται σ' αυτές που ταιριάζουν και σ' αυτές που δεν ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους

καὶ ὅτι τῶν τοιούτων δεῖ μετέχειν ὅσα τῶν χρησίμων ποιήσει τὸν μετέχοντα μὴ βάνουσον: και ὅτι ἀπὸ τα χρήσιμα πράγματα τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν ὅσα δεν κάνουν αὐτόν που τα μαθαίνει βάνουσο (: αγροίκο, ευτελή, τιποτένιο)

ἔργον: ασχολία, απασχόληση

ἀπεργάζονται: κάνουν

χρήσεις: ἔργα

ἄχρηστον: ἀχρηστο, ακατάλληλο

περὶ παιδείας: Αξίζει να διαβάσουμε τι έγραψε ο Αριστοτέλης αμέσως πριν από το κείμενό του που περιλάβαμε στην ενότητα αυτή:

«Κανείς, νομίζω, δεν έχει αμφιβολία ότι είναι υποχρέωση του νομοθέτη να ασχοληθεί πολύ σοβαρά με το θέμα της παιδείας των νέων· είναι κάτι που αν παραμεληθεί στις πόλεις, βλάπτει πριν απ' όλα το ίδιο το πολίτευμά τους, αφού οι νέοι πρέπει να παίρνουν μόρφωση ταιριαστή με το πολίτευμα της πόλης τους. ... Έπειτα, η κάθε τέχνη προϋποθέτει κάποια προπαιδεία και κάποια άσκηση, αν είναι να φτάσει κάποτε κανείς να κάνει τις εργασίες αυτής της τέχνης· το ίδιο όμως

ισχύει και για τις πράξεις της αρετής. Καθώς, εξάλλου, οι πολίτες μιας πόλης έχουν να επιτελέσουν σαν σύνολο έναν σκοπό, είναι φανερό ότι και η παιδεία πρέπει να είναι μία και η ίδια για όλους, και η φροντίδα γι' αυτήν πρέπει να ανήκει στο δημόσιο και όχι να αφήνεται στην ατομική πρωτοβουλία, όπως γίνεται σήμερα, που ο κάθε γονιός φροντίζει ιδιωτικά τα παιδιά του, διδάσκοντάς τους τους κλάδους της γνώσης που ο ίδιος θεωρεί ενδειγμένους. Για την επίτευξη ενός στόχου που είναι κοινός για όλους, κοινή πρέπει να είναι και η άσκηση. Και, φυσικά, κανείς πολίτης δεν πρέπει να πιστεύει ότι ανήκει στον εαυτό του, αλλά, αντίθετα, ότι όλοι οι πολίτες ανήκουν στην πόλη· ο καθένας δεν είναι παρά ένα μόριο της πόλης, και η φροντίδα για το

κάθε ξεχωριστό μόριο πρέπει να γίνεται σε απόλυτο συνταίριασμα με τη φροντίδα για το σύνολο. Από την άποψη αυτή μόνο επαίνους θα πρέπει να έχει κανείς να πει για τους Λακεδαιμονίους, που και μεγάλο ζήλο δείχνουν για την αγωγή των παιδιών τους και την αγωγή αυτή την κάνουν με ένα δημόσιο, κοινό για όλους σύστημα».

οὔτε πρὸς ἀρετὴν οὔτε πρὸς τὸν βίον τὸν ἄριστον: Ἐνα παιδευτικό αγαθὸ χρήσιμο και για ηθικούς σκοπούς και για τη διαμόρφωση του ἀριστου βίου είναι π.χ. η μουσική, ὅπως μαθαίνουμε σε παρακάτω χωρίο των Πολιτικῶν («...οἰητέον πρὸς ἀρετὴν τι τείνειν τὴν μουσικήν, ὡς δυναμένην... τὸ ἦθος ποιὸν τι ποιεῖν, ἐθίζουσιν δύνασθαι χαίρειν ὀρθῶς, ἢ πρὸς διαγωγὴν τι συμβάλλεται καὶ πρὸς φρόνησιν»).

τῆς ἐμποδῶν παιδείας: της παιδείας δηλ. με την οποία είμαστε καθημερινά σε επαφή, της παιδείας που ισχύει στην κοινωνία μας. Σ' ένα παρακάτω χωρίο αναφέρει ο Αριστοτέλης τι αποτελούσε συνήθως την παιδεία του καιρού του: α) ανάγνωση και γραφή, β) γυμναστική, γ) μουσική, και δ) (μερικές φορές) σχέδιο και ζωγραφική. (Ένας λόγος που δεν αναφέρει την αριθμητική είναι ίσως ότι στην Αθήνα αυτή διδασκόταν στο σπίτι και όχι στο σχολείο.) Για τα αντικείμενα (α) και (δ) λέει ο Αριστοτέλης ότι είναι χρήσιμα πρὸς τὸν βίον, για το (β) ότι συντελεί στην καλλιέργεια της ανδρείας, και για τη μουσική (γ), όπως είπαμε και προηγουμένως, ότι και χρησιμότητα για τη ζωή έχει και ηθική επίδραση στον άνθρωπο ασκεί.

καὶ γὰρ τὴν ἀρετὴν... τιμῶσιν: Τὴν ἴδια σκέψη εἶχε εκφράσει καὶ ὁ Πλάτωνας: Ἀν δὲν ξέρουμε καν τι εἶναι ἡ ἀρετὴ, με ποιο τρόπο θα συμβουλεύσουμε κάποιον πῶς να τὴν κατακτήσει πιο εὐκόλα;

Θέματα για συζήτηση

1. Σε ένα ἔργο πολιτικῆς θεωρίας ὁ Ἀριστοτέλης το βρήκε φυσικό καὶ αὐτονόητο να συζητήσῃ θέματα παιδείας καὶ ἐκπαίδευσης, καὶ μάλιστα πολύ συγκεκριμένα, ὅπως εἶναι ὁ στόχος τῆς ἐκπαίδευσης, ὁ δημόσιος ἢ ἰδιωτικὸς χαρακτήρας τῆς, ἡ διδακτέα ὕλη, κ.τ.λ. Συμμερίζεσαι κι ἐσύ τὴ στάση αὐτὴ τοῦ Ἀριστοτέλη; Δικαιολόγησε τὴ γνώμη σου.

2. Κάνε ἓναν ὅσο το δυνατό πληρέστερο κατάλογο τῶν θεμάτων που θίγονται στο κείμενο τοῦ πρώ-

λογες παραστάσεις της αγγειογραφίας.

Σελ. 21, 117,189. Πρωτοκορινθιακό αγγείο σε μορφή κουκουβάγιας (7^{ος} αι. π.Χ.), Μουσείο Λούβρου.

86, 191. Κορινθιακό νόμισμα που απεικονίζει την Αθηνά (420-400 π.Χ.).

73, 163. Σκαλιστό διάζωμα (τέλη 6^{ου} αι. π.Χ.), Μουσείο Δελφών.

45. Γεωμετρικός κρατήρα, Μουσείο Θήρας.

59. Η Σφιγξ της Νάξου (περ. 560 π.Χ.), Μουσείο Δελφών.

79. Κύπελλο από τη Χίο (περ. 560 π.Χ.), Μουσείο Τοcra.

131. Οινοχόη με μορφή γρύπα από την Αίγινα (αρχές 7^{ου} αι. π.Χ.), Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

**170. Θηραϊκός γεωμετρικός
αμφορέας, Μουσείο Θήρας.**

**206. Καρυάτιδα από τη νότια
πρόσταση του Ερεχθείου (περ.
410 π.Χ.), Βρετανικό Μουσείο,
Λονδίνο.**

**Για την εικονογράφηση του βιβλίου
αντλήσαμε υλικό από την Ιστορία
του Ελληνικού Έθνους, για το
οποίο ευχαριστούμε την Εκδοτική
Αθηνών. Τον κώδικα CCC 112 των
έργων του Αριστοτέλη μας τον διέ-
θεσε το Κέντρο Εκδόσεως Έργων
Ελλήνων Συγγραφέων της Ακα-
δημίας Αθηνών, το οποίο θερμά ευ-
χαριστούμε.**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ενότητα 9η (Β 6, 10-13).....	5
Ενότητα 10η (Β 6, 14-16).....	10

Π Ο Λ Ι Τ Ι Κ Α

Εισαγωγή	17
Ενότητα 11η (Α 1, 1).....	25
Ενότητα 12η (Α 2, 5-6).....	31
Ενότητα 13η (Α 2, 10-13).....	42
Ενότητα 14η (Α 2, 15-16).....	51
Ενότητα 15η (Γ 1, 1-2).....	56
Ενότητα 16η (Γ 1, 3-4/6/ 12).....	65
Ενότητα 17η (Γ 7, 1-3/5).....	73
Ενότητα 18η (Γ 11, 1-4).....	81
Ενότητα 19η (Δ 4, 22-26).....	89
Ενότητα 20ή (Θ 2, 1-4).....	98

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

